

Ekologi och förändring i vår stora däggdjursfauna.

Robert Weimer

Populärvetenskaplig sammanfattning av Självständigt arbete i biologi 2009

Institutionen för biologisk grundutbildning, Uppsala universitet

I Sverige har det hänt mycket med våra vanliga stora däggdjur under de senaste årtiondena. Björn och järv ökar sakta i antal, medan varg och lodjur uppvisar en snabbare ökningstakt. Rödräven sprider sig in i vad som förut var fjällrävsland på bekostnad av fjällräven. Hos vårt klövvilt står vildsvinet för den största förändringen i och med sin kraftiga tillväxt på bara några årtionden. Rådjuret och älg finns i stora stabila populationer över i stort sett hela landet medan dovhjort och kronhjort endast finns i södra och mellersta delen av vårt land än så länge. Forskningen pågår i dag för fullt i både Sverige och övriga Europa på hur rovdjuret påverkar varandra och sina bytesdjur samt på hur olika arter av klövvilt påverkar varandra. Detta ger oss kunskap för att förstå vad som händer, men också för att ge verktyg till förvaltning och aktionsplaner för att påverka utvecklingen åt endera hållet.

Vilken roll spelar ekologin då stammar av rovdjur och vissa klövdjur ökar?

Vi ser att antalet vargar, björnar, lodjur och järvar ökar. Det kommer att utöva ett tydligt tryck på klövviltet i större delen av vårt land. Lodjurens diet består till stor del av antingen rådjur eller ren. Även vargen håller sig främst till ett bytesdjur, vilket i Sverige är älgen, och den utgör 50-60 % av den intagna biomassan. Även björnen kan ta mycket älg och har visats i studier kunna ta en fjärdedel av alla älgkalvar. Järven livnär sig framförallt på as och en vargstam i fjällvärlden ger i sig troligen en knuff i rätt riktning rörande järvens populationstillväxt. Kanske kan vargens ökning till viss del kompenseras i södra Sverige av vildsvinets kraftiga tillväxt. Studier i Litauen visade att vildsvin kunde utgöra vargens vanligaste byte.

Rödräven sprider sig allt längre in fjällrävens utbredningsområde. Den dödar ibland fjällrävsvalpar och tvingar bort fjällräven från de bästa lyorna. Rödräven är dock inte ohotad själv utan löper en viss risk att dödas av lodjur. Vissa studier har visat att nästan 15 % av rödrävarna kan dödas av lodjur.

Helt naturliga populationer av dovvilt, kronvilt och rådjur visar på en successionsordning i förhållande till skogsbeståndets ålder och sammansättning. En ökad dovviltstam får troligen negativa effekter på rådjursstammen om de lever i samma område. I mellan 80-90 % av fallen då rådjur och dovvilt möts så flyttar sig rådjuren minst 50 meter.

Rovdjurens effekt på klövdjuren

Rådjuret och rovdjuret

Vårt minsta klövvilt rådjuret, med en vikt på 20-30 kg, prederas till stor del av rödräv och lodjur. Rödräven tar normalt bara kiden och kan ta nästan hälften, 42 %, av kiden. Detta utgör 90 % av den naturliga dödligheten. Rödrävens stora predation visade sig tydligt efter de år då rävskaften härjade i hela landet. Studier visade på en kraftig ökning av rådjur i samband med rävskaften.

Även lodjuret har, utanför renbetesområdet, rådjuret som favoritbyte. Studier från Norge visade att även i områden med mycket få rådjur så bestod lodjurets födomängd i huvudsak, 83 %, av rådjur. Sommartid sjönk dock andelen till 34 %. Lodjurens beroende av rådjur visar sig tydligt i storleken på deras reviområden. Finns det mycket rådjur så kan ett vinterrevir för en lodjurshane sjunka från exempelvis 1400 km² till 200 km².

Vargen tar gärna även den rådjur. I en studie utförd i Värmland, i slutet på 1980-talet, fann man att vargarnas byten till hälften utgjordes av rådjur. Under den studien ökade dock antalet rådjur trefaldigt trots en samtidig ökning av lodjuren i samma område. Flera milda vintrar samt rävs-kabbens effekter antas kunna förklara detta förvånande resultat.

Älg och rovdjur

Älgen som är vårt största klövvilt, med en vikt på 200-550 kg, löper sedan ett antal årtionden större risk att stöta på sina naturliga fiender vargen och brunbjörnen. Att älgar behöver tid för att anpassa sig för nya hot visar sig i en studie där vargarna i Sverige oftare lyckades slå en älg än vad deras artfränder i Nordamerika lyckades med. Älgarna i Sverige har alltså ännu inte utvecklat sitt beteende på ett sätt som försvårar för vargarna att slå dem. Vargar har i andra studier också visat sig föredra älg i områden där det finns både älg och rådjur. I en studie utgjorde exempelvis älg 66 % av mängden intagen föda och resten bestod av rådjur följt grävling.

Brunbjörnen prederar även den på älg. I ett område utan varg så tog brunbjörnen en fjärdedel av alla kalvar och av dessa var nio av tio yngre än en månad.

Vildsvin och rovdjur

Vildsvinet är en stor allätare med i huvudsak vegetabilier på sin meny och vuxna djur väger mellan 80 och 150 kg. Det har idag inte några naturliga fiender i någon större utsträckning. Vargen ligger närmast till hands då de två arterna framöver kanske får mer överlappande utbredningsområden. Forskning på vargens predation finns därför av naturliga orsaker inte ännu i Sverige. På andra sidan Östersjön i Estland och Litauen finns det dock forskning på detta. I en studie var faktiskt vildsvin vargens vanligaste föda i Litauen, där det utgjorde 32 % av antalet bytesdjur. I en annan studie i Estland var dock siffran lägre, endast 17 % utgjordes av vildsvin. Lodjur prederade inte alls eller bara obetydligt på vildsvinet i dessa studier.

Dovvilt och rovdjur

Dovviltet är vårt näst minsta hjortdjur med en vikt på mellan 45 och 110 kg och det återfinns upp till mellersta Sverige. Idag finns i det området inga större mängder av våra större rovdjur, men lodjuret är nog det som troligen kan komma att sprida sig tillräckligt långt ner för att i framtiden kunna utgöra ett hot. Rödräven skulle teoretiskt kunna ta åtminstone en kalv, men det finns idag ingen svensk forskning som kan verifiera detta.

Kronvilt och rovdjur

Kronviltet är vårt näst största hjortdjur med vikter mellan 130 och 250 kg och återfinns i stort i samma utsträckningsområde som dovviltet. Då kronviltet är ännu större än dovviltet utgör knappast rödräven ett hot ens mot nyfödda kalvar. I framtiden kan kanske både varg och lo ha möjligheten att predera på kronviltet. För vargen gäller det troligen mest i områden med en svag älgstam. En studie från Polen visar på lodjurs och vargs predation av kronvilt där. I vissa områden stod kronvilt för 61 % av lodjurens intag i biomassa vilket motsvarade 9 % av kronviltets död av naturliga orsaker. Vargen stod dock för hela 66 % av den naturliga dödsorsaken.

Ren och rovdjur

Renen är ett mellanstort hjortdjur med vikter mellan 40 och 150 kg. Idag finns den bara i semi-domesticerad form, men Norge och Finland hyser fortfarande populationer av vild ren. Vanligaste rovdjuret i renskötselområdet är lodjuret som i alla fall delvis kan vara en svår predator på renen. En vinterstudie i Sarek visade att för lodjurshonor med ungar stod renen för över 90 % av biomassintaget. Frekvensen för lyckad jakt, hela 83 %, visar på lodjurens effektivitet. Vargen finns endast sparsamt i renskötselområdet idag, men studier från Finland visar där att ren förekommer i mellan 20 och 50 % av vargens spillning från sommar till tidig vinter. Under november och december visade vargen även en viss preferens för ren framför älg.

Hur påverkar rovdjuren varandra?

Lodjur både dödar och äter rödräv. En svensk studie visade att lodjuren årligen stod för 14 % av rödrävarnas naturliga dödlighet. Men på samma sätt som lodjuren utgör ett hot mot rödräven så utgör även rödräven kanske ett ännu större hot mot fjällräven. Det har visat sig i studier att fjällräven vid närvaro av rödräv inte väljer de mest optimala lyorna. Rödräven dödade dessutom 2 utav 3 fjällrävsvalpar i en sådan studie. Kan rödrävens negativa effekt på fjällräven till viss del kompenseras av fler stora rovdjur i fjällvärlden? En tes har i alla fall varit att fler stora rovdjur som varg och järv efterlämnar sig fler kadaver för bland annat fjällräven att livnära sig på. Den tesen har dock testats i studier men kunde inte beläggas. Enligt dem som utförde den studien fanns heller inga bevis för att fjällräv varit beroende av större rovdjursstammar ens tidigare i historien innan människan nästan utrotat de större rovdjuren. Även om inte fjällräven anses kunna vara i behov av större rovdjur så är nog i alla fall järven det. Järven återhämtar sig långsamt efter fridlysningen, vilket även fjällräven gör. Troligen beror det bland annat på avsaknad av varg då järven framförallt är en asätare. Andra faktorer är även brist på habitat och uppdelade habitat.

Situationen för våra rovdjur

De större rovdjuren utgörs i Sverige idag av varg, björn, lodjur, järv och rödräv. De tre första står för den största ökningen i numerär i vårt land och senast vi hade ett liknande antal av dessa var under 1800-talet. Järven återhämtar sig även den sakta och har tillsammans med vargen nått upp till riksdagens etappmål rörande antal individer och föryngringar. Rödräven finns i stora numerär, men hotar delvis fjällrävens existens i fjällvärlden.

Konkurrens hos klövdjuren.

Hos vårt klövvilt sticker vildsvinet ut som den arten med klart kraftigast ökning på kort tid. Rådjur och älg finns i stora populationer över i stort sett hela landet, medan dovviltet och kronviltet sakta ökar i antal. Deras utbredningsområde sträcker sig även sakta uppåt i landet. Renens tillvaro som helt styrs av människan finns därför mer eller mindre på samma plats år efter år.

Den tydligaste konkurrenssituation finns nog mellan rådjur och dovvilt vilket syns både i beteende och i val av vistelseområde. En studie utförd i Skottland på 1960-talet kartlade var rådjur och dovvilt, men även kronvilt, vistades i ett begränsat skogsområde. Det visade sig att rådjurens och dovviltets vistelseområden knappt överlappade varandra alls medan kronviltet fanns i hela området. Kronviltpopulation hade dock högst täthet där dovviltet hade en begränsad utbredning och rådjuret knappt någon alls. För närvarande pågår ett svenskt forskningsprojekt där just konkurrensen mellan dovvilt och rådjur skall studeras. En italiensk studie finns dock som visar att rådjur undviker dovvilt. Oavsett om rådjur var först eller dovvilt var först på en betesplats så flyttade sig rådjuren inom kort bort från dovviltet. Rådjuren uppvisade även större vaksamhet medan dovviltet syntes vara opåverkade av situationen. Endast i de fall då rådjuren var fler till antalet än dovviltet så minskade sannolikheten att de skulle flytta på sig.

Situationen för vårt klövvilt

I Sverige finns idag framförallt 6 stora arter inom klövdjuren. De fem arterna rådjur, älg, dovvilt, kronvilt och ren hör till hjortdjuren (Cervidae) och vildsvinet till svindjuren (Suidae).

Alla utom dovviltet hör till vår historiskt sett naturliga fauna som vandrat in i Sverige efter senaste istiden. Det asiatiska dovviltet planterades in under 1500-talet som ett nytt exotiskt jaktvilt. Kronviltet var under en tid nästan utrotat, men har nu återhämtat sig. Däremot var vildsvinet helt utrotat under en längre tid, men det utgör idag ett naturligt inslag i den svenska faunan. Ursprungligen fanns bara vildsvin i hägn, men sedan ett antal individer rymt och frodats väl så finns idag en stor och fortfarande ökande stam. Renen finns i Sverige bara kvar i en halvtam form, medan det i Norge och Finland fortfarande finns vilda renar.

Vill du veta mer?

För mer information rekommenderas läsaren till både böcker i ämnet samt olika förenings- och universitets hemsidor. En första fördjupning kan också göras i min vetenskapliga översiktsartikel som publiceras 2009. Några referenser listas härunder:

SLU's enhet för viltekologi: Grimsö forskningsstation: <http://vilt.ekol.slu.se/>

Rovdjurscentret de 5 stora: <http://www.de5stora.com>

Svenska Jägareförbundet: <http://www.jagareforbundet.se>

Weimer, R. 2009. Ekologi och modern historia för våra stora viltarter: aspekter av interaktioner inom och mellan arter vid förändringar. Examensarbete vid Institutionen för Biologisk Grundutbildning, Uppsala Universitet.